

Мовознавство

DOI: 10.26565/2227-1864-2024-95-09
УДК 811.124/14

Переклад античних творів протягом перших двох років повномасштабного вторгнення Росії в Україну

Святослав Зубченко

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри класичної філології,
Львівський національний університет імені І. Франка;
(вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна);
e-mail: svjatic_zu@meta.ua*

У статті здійснена спроба систематизації всіх україномовних перекладів з латинської та давньогрецької мов, які вийшли друком в українських видавництвах у перші два роки повномасштабної війни Російської федерації проти України (період з 24.02.2022 по 24.02.2024). Запропоноване дослідження дозволяє збагнути актуальний стан книжкового ринку, місце в ньому перекладів античних класиків, а в перспективі – з'ясувати вплив екзистенційної війни на видавничі й культурні процеси в Україні, спрогнозувати потенційні проблеми та виклики, з якими зітхнеться ця галузь, окреслити можливі шляхи їхнього подолання.

Мета статті – систематизувати та зафіксувати тенденції в галузі перекладу з класичних мов у перші два роки повномасштабної агресії Російської федерації проти України. Мета роботи зумовила розв'язання низки конкретних завдань, суть та послідовність яких зумовлені логікою дослідження: 1) з'ясувати стан видавничого ринку на першому та другому році повномасштабного вторгнення; 2) проаналізувати схильності до читання українських громадян (кількість прочитаних книжок на рік, місце придбання нових книг, мова читання, найпопулярніші жанри; 3) сформулювати уявлення про українського перекладача цього періоду (проблематика релокації, дохід, найпопулярніші мови для перекладу); 4) систематизувати видані у 2022-2024 роках переклади з латинської та старогрецької мов, видавництва, які ними опікувалися та когорта перекладачів і перекладачок, що працювали з класичним матеріалом.

Насамперед за допомогою методу кількісного аналізу та статистичних методів у статті визначено найпродуктивніших перекладачів, зібрано інформацію про видавництва, які займалися у цей час античним матеріалом, а також окреслено проблеми й тенденції літературно-перекладацької справи в Україні відповідно до найактуальніших розвідок і опитувань. Зокрема вдалося встановити, що у період з 2022 по 2024 роки видавництва більше перевидавали старі переклади (подеколи зі змінами й доповненнями), ніж публікували переклад того чи іншого класичного твору вперше. Так само підсвічена тенденція до зменшення кількості активних видавців античної класики (з їхньою переважною концентрацією на заході України) разом зі збереженням того самого переліку активних перекладачів з давньогрецької та латинської (серед яких чільне місце займає А. О. Содомора). Стаття гармоніює з попередніми напрацюваннями дослідників у галузі бібліографії, історії перекладу та класичної філології, продовжуючи їх, доповнюючи та певною мірою уточнюючи.

Ключові слова: класичні мови, переклад, російсько-українська війна, український книжковий ринок, видавництво.

Максим Стріха, перекладач і перекладознавець, неодноразово повторює, що при початку майже всіх нових європейських літератур стояв переклад. Насамперед – переклад народною мовою Святого Письма, згодом – переклад найвідоміших сюжетів античної літератури [9, с. 7]. Перекладне античне слово й загалом античні мотиви сприяли формуванню й сучасної української нації, починаючи від переспіву «Енеїди» Вергілія Іваном Котляревським до появи цілої плеяди перекладачів з класичних мов, серед яких

М. К. Зеров, П. Ніщинський, Борис Тен, Й. У. Кобів, А.І. Білецький, А.О. Содомора та багато інших.

Однак на відміну від інших європейських культур, переклад українською багаторазово зазнавав заборон, насамперед від державних органів Російської імперії та СРСР, позаяк наявність україномовного перекладу спростовувала міф про «один народ» чи українську мову, як діалект російської. З часу відновлення Україною незалежності наш перекладацький ринок рухався самостійно і все більше інтегрувався у європейський. Зокрема, ще і 2001 році

Фабрична Я. Г. писала, що ринок перекладацьких послуг в Україні є частиною світового ринку мовних послуг із викликами та вимогами, які створюються глобальними процесами та стрімким розвитком цифрових технологій [10, с. 81]. Схожої думки дотримувалася у 2021 році Притиченко Г. В. [7]. Утім 24 лютого 2022 року спадкоємиця СРСР Російська Федерація докорінно змінила ці тенденції, розпочавши геноцид української нації з метою знищення її права на існування. Тотальне винищення передбачало й зникнення української мови, а отже й україномовного перекладу. Лише спротив українського народу дав можливість два роки після повномасштабного вторгнення говорити про український переклад античних творів за цей період.

Поточне дослідження продовжує аналіз перекладацьких процесів в Україні, пов'язаних з творами Античної доби [3], щоб не тільки зрозуміти наявні тенденції на книжковому ринку, але й допомогти актуалізувати вимоги до підготовки майбутніх фахівців на відділеннях класичної філології, адже зі слів Пилипчук М. Л., показником вищої освіти загалом є ступінь орієнтованості освітніх програм на ринок праці [6, с. 62]. Бо опитування до повномасштабного вторгнення демонстрували явну відмінність у поглядах викладачів ЗВО та представників перекладацького ринку на компетенції сучасного перекладача. З точки зору викладачів, найголовнішими були професійна гнучкість на наявність диплому, натомість представники галузі оцінювали ті якості доволі низько [2, с. 449].

Проаналізувавши стан видавничого ринку в Україні в перші два роки повномасштабної війни, вдалося окреслити чіткі тенденції.

Під час першого року повномасштабної війни українським видавництвам вдалося зберегти свою діяльність, хоч і в менших обсягах. Водночас уже на другому році повномасштабного вторгнення фіксуємо значне зростання реєстрації нових видавництв (180 у 2022 році, 270 у 2023 році). Поступово відроджується й проведення книжкових офлайн-подій та ярмарків (у 2023 році пройшов не тільки «Книжковий Арсенал», але й повністю нові події, як от «Kyiv Book Fest» «Kyiv Book Weekend»). Суттєво сприяло збереженню українського книжкового ринку прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення обмежень на ввезення та розповсюдження видавничої продукції, що стосується держави-агресора, Республіки Білорусь, тимчасово окупованої території України» від 19 червня 2022 року, хоч і підписаного президентом В. Зеленським з певним зволіканням.

Змінився й український читач. Відповідно до «Аналітичного звіту за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження в межах проєкту «Підтримка промоції читання в Україні» [11] зросла частка тих, хто читає від 5 до 12 книжок на рік (зростання на 5%, якщо порівнювати з 2020), так і тих, хто не прочитав жодної книжки (2018 – 37% респондентів, 2020 – 38%, 2023 – 49%). Простежуємо незначне зменшення тих, хто читає значну кількість книжок на рік (від 13 до 24 книжок на рік у 2023 читало на 1% менше читачів, ніж у 2020) і доволі відчутне (на 14% у порівнянні з 2020 роком) зменшення частки тих, хто читає від одної до чотирьох книжок на рік [11, с. 19].

Очевидно, що через погіршення фінансового становища й зміни пріоритетів, кількість купівель нових книжок впала, якщо порівнювати з 2020 роком. Нові книжки у 2023 році придбали лише 19% респондентів, що на 5% менше, ніж у 2020 році [11, с. 22]. Водночас 41% читачів купував книжки у книгарнях [11, с. 22], а на другому році повномасштабного вторгнення відкрилося п'ятдесят нових книгарень [4].

Та чи не найбільшим досягненням на другому році війни стало різке збільшення аудиторії, яка читає українською мовою (на 22%, якщо порівнювати з 2020) та зменшення частки тих, кому «все одно» (на 5%, якщо порівнювати з 2020) [6, с. 31].

Під час повномасштабної війни одним з найбільших викликів для літературної галузі в Україні стала нестача перекладачів. Зокрема видавництво «Vivat» основною проблемою 2023 року вважає пошук професійних перекладачів для роботи з перекладними назвами [4].

Щорічне дослідження ГО «Translators in Action» підтверджує таку тенденцію, відзначаючи, що близько третини опитаних перекладачів і перекладачок після повномасштабного вторгнення вимушені були переїхати з постійного місця проживання, 70% з них виїхали за кордон. Щоправда, у 2023 році половина з тих, хто змінював місце проживання після 24.02.22 повернулася назад [5]. Серед опитаних фахівців галузі перекладу зростає частка тих, хто за рік не переклав жодної книжки (у 2022 – 1,9%, у 2023 – 9% опитаних) [5]. Водночас у перший рік повномасштабної агресії респонденти відзначали зменшення кількості оплачуваних замовлень на переклад (60,4%), а вже в 2023 про зменшення замовлень говорили лише 14,9% опитаних, при цьому 44,8% відзначали навпаки збільшення замовлень (у 2022 році таких було всього 11,3%) [5]. Вперше за останні чотири роки у 2023 частки тих, хто вважає письмовий переклад основним джерелом доходу (44,8%) поступилася тим, хто стверджує протилежне (55,2%). Ще в 2022 році статистична картина була дзеркальною (56,6%\43,4%) [5].

Основні мови, з яких перекладають українські перекладачі й перекладачі, залишилися під час перших двох років війни незмінними: англійська (2022 – 59,7%\2023 – 60,3%) та німецька (2022 – 12,3%\2023 – 12,3%). Серед інших мов, з яких переважно перекладали протягом перших двох років повномасштабної війни називають італійську, чеську, російську, польську, українську, французьку [5].

Як і до 24.02.22 латинська та давньогрецька мови чільних позицій не займали.

За два роки повномасштабного вторгнення зросла кількість зареєстрованих перекладачів з латинської та давньогрецької у «Базі українських книжкових перекладачів та перекладачок». Станом на кінець літа 2022 року там було всього троє перекладачів з латинської та жодного з давньогрецької. Станом на 9 січня 2024 року фіксуємо п'ять анкет перекладачів з латинської та стільки ж анкет перекладачів з давньогрецької. Звісно, «База» наповнена лише анкетами, які українські перекладачі чи перекладачки вносять туди добровільно, проте навіть такі нерепрезентативні дані підштовхують до оптимістичних висновків [1]. Водночас не можна не згадати безпосередні втрати війни, зокрема вбивство російськими агресорами 5 березня 2022 року у місті Буча перекладача творів Аристотеля, Ксенофонта, Тацита і Юстиніана Олександра Кислюка [8].

Водночас класичні твори у 2023 році займають п'яту позицію, поступаючись сучасним романам, фантастиці та фентезі, книжкам з психології та саморозвитку, історичній літературі [11, с. 31]. Українські книжкові перекладачі теж відзначають, що найбільше за два роки повномасштабного вторгнення перекладали саме художню прозу (2022 – 73,6%\2023 – 80,6%). Щоправда, така тенденцію фіксували й у попередні роки (2020 – 74%\2021 – 75%).

У 2022 році світ побачив 8 україномовних перекладів античних авторів. З давньогрецької Назар Ващишин уперше переклав «Правдиву історію» Лукіана, а також перевидання дочекався переклад Петра Ніщинського Гомерової «Одіссеї» та Платонові «Діалоги» у перекладі Йосипа Кобіва та Юрія Мушака. Олексій Панич переклав з давньогрецької

«Метафізику» Аристотеля для видавництва «Темрога». З латинської Андрій Содомора та Назар Ващишин уперше переклали «Героїди» Овідія, Володимир Литвинов – «Нотатки про війну з галлами» Цезаря, а Наталя Яковенко перші п'ять книг «Від заснування міста» Тита Лівія. У цьому ж році вийшло перевидання «Моральних листів до Луцилія» у перекладі Андрія Содомори. З 8 опублікованих перекладів 5 вийшли у львівському видавництві «Апріорі», по одному в харківському «Фоліо» та київських «Laurus» і «Темрога».

Рік 2023 попри появу аж 15 перекладів античної класики все ж став роком перевидань. Водночас «перевиданням» деякі переклади можна назвати лише умовно, позаяк Андрій Содомора щоразу переглядає свій переклад, подеколи змінюючи до невпізнання. Так само, скажімо, трагедії Еврипіда зараховуємо до перевидань, позаяк вони вже з'являлися українською раніше. Водночас до збірки від видавництва «Апріорі» увійшли також деякі трагедії, перекладені вперше. З повністю нових перекладів фіксуємо продовження роботи Наталі Яковенко над перекладом з латинської «Від заснування міста» Тита Лівія (вийшли книги VI-X), а також переклад Павла Содомори з давньогрецької діалогів Платона «Менон» і «Кратил». Серед перевиданих авторів фігурують Овідій, Гомер, Сенека, Светоній, Цицерон, Аврелій і Аристотель. Загалом у 2023 році фіксуємо видання 9 перекладів з латинської та 6 з давньогрецької. Серед видавництв активні чотири: львівське «Апріорі» (8 видань), харківське «Фоліо» (5 видань), київські «Laurus» та «Новий Акрополь» (по одному виданню).

Проведений аналіз показав тенденцію до збільшення кількості перекладів на другому році повномасштабного вторгнення з уточненням, що йдеться переважно про перевидання. Серед видавництв пальма першості належить львівському видавництву «Апріорі», за яким іде харківське «Фоліо» (в аналізі перекладів за 2014-2022 ми фіксували таку саму тенденцію). Водночас відзначаємо появу серед видавців античних творів київського видавництва «Laurus» при відносному зменшенні активних гравців у цій царині. Серед найактивніших перекладачів, які перекладали вперше за останні два роки відзначаємо Андрія Содомору в співпраці з Назаром Ващишином, Наталю Яковенко та Володимира Литвинова.

Список використаної літератури

1. Ukrainian Book Translators Base. URL: <https://litcentr.in.ua/dir/> (дата звернення 9.01.2024).
2. Бондаренко О. Профіль письмового перекладача (професійні компетенції очима вишів та індустрії). *Наукові записки ЦДПУ*. № 165, 2018 С. 447-453.
3. Зубченко С.В. Переклад творів античних авторів від Революції Гідності до повномасштабного вторгнення Росії. *Молодий вчений*. №7, 2022. С. 62-65. DOI: <https://10.32839/2304-5809/2022-7-107-13>

4. Книжковий 2023: Пів року без російських книжок, з новими книгарнями та в пошуках кадрів. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/knyzhkovyj-2023-piv-roku-bez-rosijskykh-knyzhok-z-novymy-knyharniamy-ta-v-poshukakh-kadriv/> (дата звернення 01.02.2024)
5. Опитування книжкових перекладачів і перекладачок 2023. *Translators in Action*. URL: https://docs.google.com/document/d/1xFZoi0zV9qQwUf5_vCZwRauAhRkb7vwW7tyJoVR6sfl/edit (дата звернення 01.02.2024).
6. Пилипчук М.Л. Аналіз ринку перекладацьких послуг як основа професійної підготовки студентів-перекладачів в умовах інноваційної професійної діяльності. *Вісник нац. авіаційного ун-ту. Серія: Педагогіка, психологія*, № 17, 61-69. DOI: [https://10.18372/2411-264X.2\(17\).15025](https://10.18372/2411-264X.2(17).15025)
7. Притиченко Г.В. Сучасні тенденції у перекладознавстві та їх вплив на роботу перекладача. *Молодий вчений*. №12, 2021. С. 222-225. DOI: 10.32839/2304-5809/2021-12-100-45.
8. Російські окупанти розстріляли перекладача Аристотеля і Томи Аквінського. *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/rosijski-okupanty-rozstrilialy-perekladacha-aristotelia-i-tomy-akvinskoho/> (дата звернення 01.02.2024).
9. Стріха М. Український художній переклад: між літературою і націтворенням. Київ : Факт-Наш час, 2006. 344 с.
10. Фабрична Я.Г. Ринок перекладацьких послуг: аналітичний огляд тенденцій, структури, вимог до фахівців з письмового перекладу. *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В.Н.Каразіна*. №94, 2021, С. 79-86. DOI: <https://10.26565/2227-8877-2021-94-12>
11. Юзва Л., Шуренкова А. Аналітичний звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження в межах проєкту «Підтримка промоції читання в Україні» від 3 липня 2023 року. Київ : InfoSapiens, 2023. 53 с.

Надійшла до редакції 08 вересня 2024 р.

Прийнята до друку 08 жовтня 2024 р.

References

1. Ukrainian Book Translators Base. URL: <https://litcentr.in.ua/dir/> (accessed 9.01.2024).
2. O. Bondarenko. Profile of a written translator (professional competences through the eyes of universities and industry). *Scientific notes of the Central State University*. №165, 2018, pp. 447-453.
3. Zubchenko S.V. Translation of the works of ancient authors from the Revolution of Dignity to the full-scale invasion of Russia. *A young scientist*. №7, 2022, pp. 62-65. DOI: 10.32839/2304-5809/2022-7-107-13.
4. Book-year 2023: Half a year without Russian books, with new bookstores and in search of personnel. *Chytomo*. URL: <https://chytomo.com/knyzhkovyj-2023-piv-roku-bez-rosijskykh-knyzhok-z-novymy-knyharniamy-ta-v-poshukakh-kadriv/> (accessed 01.02.2024)
5. Survey of book-translators 2023. *Translators in Action*. URL: https://docs.google.com/document/d/1xFZoi0zV9qQwUf5_vCZwRauAhRkb7vwW7tyJoVR6sfl/edit (accessed 01.02.2024).
6. Pylypchuk M.L. Analysis of the market of translation services as a basis for the professional training of translation students in the conditions of innovative professional activity. *Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy, psychology*, №17, 61-69. DOI: 10.18372/2411-264X.2(17).15025
7. Prytychenko G.V. Modern trends in translation studies and their influence on the translator's work. *A young scientist*. №12, 2021. P. 222-225. DOI: 10.32839/2304-5809/2021-12-100-45.
8. The Russian occupiers killed the translator of Aristotle and Thomas Aquinas *Chytomo*. URL: <https://chytomo.com/rosijski-okupanty-rozstrilialy-perekladacha-aristotelia-i-tomy-akvinskoho/> (accessed 01.02.2024).
9. Strikha M. Ukrainian literary translation: between literature and nation-building. Kyiv : Fakt-Nash Chas, 2006. 344 p.
10. Fabrychna Y.G. Market of translation services: analytical review of trends, structure, requirements for translation specialists. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*. №94, 2021, p. 79-86. DOI: 10.26565/2227-8877-2021-94-12
11. Yuzva L., Shurenkova A. Analytical report based on the results of an all-Ukrainian sociological survey within the framework of the project "Support for the promotion of reading in Ukraine" dated July 3, 2023. Kyiv : InfoSapiens, 2023. 53 с.

Submitted September 08, 2024.

Accepted October 08, 2024.

Svyatoslav Zubchenko, candidate of philological sciences, associate professor of the department of classical philology of the I. Franko Lviv National University (Universityetska St., 1, Lviv, 79000, Ukraine); e-mail: svjatic_zu@meta.ua

Translation of Ancient Works During the First Two Years of the Full-scale Russian Invasion of Ukraine

The article attempts to systematize all Ukrainian-language translations from Latin and Ancient Greek that were published in Ukrainian publishing houses during the first two years of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine (from February 24, 2022, to February 24, 2024). The proposed research allows for an understanding of the current state of the book market, the place of translations of ancient classics within it, and, in the long term, to clarify the impact of the existential war on publishing and cultural processes in Ukraine, to forecast potential problems and challenges that this sector will face, and to outline possible ways to overcome them.

The aim of the article is to systematize and record trends in the field of translation from classical languages during the first two years of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The goal of the work determined the solution of a number of specific tasks, the essence and sequence of which are determined by the logic of the research: 1) to find out the state of the publishing market in the first and second year of the full-scale invasion; 2) to analyze the reading tendencies of Ukrainian citizens (number of books read per year, place of purchase of new books, language of reading, most popular genres; 3) to form an idea about the Ukrainian translator of this period (problems of relocation, income, the most popular languages for translation); 4) to systematize the translations from Latin and ancient Greek published in 2022-2024, the publishers who took care of them and the cohort of translators who worked with classical material.

The article identifies the most productive translators, collects information about publishing houses that dealt with ancient material during this time, and outlines the problems and trends in the literary and translation field in Ukraine in accordance with the most relevant studies and surveys.

In particular, it was found that between 2022 and 2024, publishing houses reissued more old translations (sometimes with changes and additions) than published translations of classical works for the first time. A trend towards a decrease in the number of active publishers of ancient classics (predominantly concentrated in western Ukraine) was also highlighted, along with the maintenance of the same list of active translators from Ancient Greek and Latin (among whom A.O. Sodomora holds a prominent place). The article harmonizes with previous research efforts in the fields of bibliography, translation history, and classical philology, continuing, supplementing, and to some extent clarifying them.

Keywords: classical languages, translation, Russian-Ukrainian war, Ukrainian book market, publishing.
